

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Bakalářská práce

**Židovské synagogy 18. a 19. století
v západních Čechách**

Lucie Hotová

Vedoucí práce:

Mgr. Karel Nováček, Ph.D

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Obsah

ÚVOD	5
1. ŽIDOVSKÉ OSÍDLENÍ ČECH	6
1.1. Počátky židovského osídlení v Čechách	6
1.2. Židovské osídlení Čech v pozdním novověku a společensko-politická situace	9
1.2.1. Období úředního antisemitismu	9
1.2.2. Kořeny emancipace a následný vývoj v 19. století	10
1.2.3. Židovské osídlení v západních Čechách v 18. - 19. století	12
2. ARCHITEKTURA SYNAGOG	14
2.1. Původ synagog	14
2.2. Obecná architektonická koncepce synagog	16
2.3. Synagogální architektura 18. a 19. století	19
2.3.1. Synagogy 18. a 19. století v západních Čechách	22
3. STAVEBNĚ – HISTORICKÝ PRŮZKUM	29
3.1. Úvod ke stavebně-historickému průzkumu	29
3.2. Bezručice	29
3.3. Kasejovice	35
4. ZÁVĚR	36
LITERATURA:	39
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	40

ÚVOD

Ve své závěrečné bakalářské práci bych se ráda věnovala problematice synagonální architektury v západních Čechách a to v období 18. a 19. století. Území západních Čech je, co se týče zde dříve usazené židovské komunity velice zajímavým tématem. Množství památek pozůstalých po zde již téměř neexistujících obyvatelích semitského původu dokazují, že osidlování území známého také pod pojmem Sudety je mnohem složitější problematikou, než je běžnému člověku známo či ve vyučování předkládáno. Společenské změny proběhlé zvláště v devatenáctém století se odrazily ve stylu budování synagog a jejich architektonickém provedení. Ve svém nedestruktivním archeologickém výzkumu využívám metod stavebně-historického průzkumu a to hlavně vizuální metodu.

Vzhledem k pravopisnému vymezení pojmů žid a Žid, kdy použití slova žid s malým „ž“ označuje člověka vyznávajícího judaismus a pojem Žid, který naopak zvýrazňuje národnostní charakter pojmu, používám variantu s malým „ž“ až do devatenáctého století, kdy se k výrazu žid připojil národnostní charakter a tudíž se začalo užívat „Ž“ a to pouze pokud budeme hovořit o Židech sionistických, u haskalských a asimilantských židů používám formu s malým „ž“, jelikož své židovství vnímali skrze náboženství a národnostně se ztotožňovali se zemí, ve které žili, jak se také zmíním ve své práci. Nepovažuji tedy za pravopisně správné užití formy s „Ž“ velkým. Ona celková problematika národovectví Židů je poměrně složitá a mladá. Mnoho ortodoxních židů národní stránku židovství nevnímá, pouze náboženskou, která se získává po matce či člověk musí k víře konvertovat, a je nutno dodržovat zásady židovské víry. Ale tato problematika by sama o sobě zabrala příliš mnoho místa, proto se jí nebudu zabývat a ani sem do této práce nepatří.

1. ŽIDOVSKÉ OSÍDLENÍ ČECH

1.1. Počátky židovského osídlení v Čechách

Dříve než se dostanu k samotné problematice židovského osídlení a vývinu židovské komunity v pozdním novověku v západních Čechách, bylo by dobré zde souhrnně nastínit úplné počátky usazování židů na našem území, odkud přišli a kdo byli.

Židovská komunita v Čechách spadá do skupiny zvaná aškenázští židé. Původ slova aškenázští bychom našli ve Starém zákoně. Pochází ze slova Aškenáz, což bylo jméno biblického předka obyvatel na dnešním německém území, kde se původně nacházelo centrum aškenázštích židů (přesněji na území západního a středního Německa, Porýní a Francie), ale během prvních křížových výprav a s ním spojených pogromů část opustila svoje původní domovy a přesunula se směrem na východ (Pavlát – Fiedler – Šedinová, 1997). Mnozí zde však zahynuli, jelikož biskupové, pod jejichž ochranou byli před první křížovou výpravou, neměli již ve své moci ochránit židovské obyvatelstvo před křížáky, putující sem z Francie a podporované německým většinovým lidem (Chazan 2009, 172 – 197). Skrze české země expandovali dále na Ukrajinu, Bělorusko a Rusko. Dnes největší zbytky této větve se nachází v Izraeli, USA a Rusku.

Židé se do samotné Evropy šířili z říše římské, do níž byli často zavlčeni jako otroci po zániku židovského státu (Volavková 1947, 7) nebo zde byli usazeni v diasporách již dříve. Časem zde nabyli svobodného postavení s možností samostatně podnikat a spolu s římskými vojsky se dostávali na severní hranice říše a dále za ně (Volavková 1947, 7). Římská říše je využívala jako pomocníky pro obchodní a politické styky s národy za její samotnou hranicí (Volavková 1947, 7). Z usuzování historiků starší školy se dočítáme, že židé se nejspíše poprvé na české území dostali skrze tyto obchodní styky již v prvních stoletích křesťanského letopočtu a

usazovali se na místech výhodných pro obchod, čímž vznikla první židovská sídla v Čechách s tou největší a nejdůležitější v Praze (Volavková 1947, 7). Toto je však pouhá logická dedukce, která není prozatím podložena písemným a ani hmotným pramenem, nemůžeme se tedy dle mého názoru o ní opírat jako o jistý doklad o prvních usazených židech v Čechách, ale také ji nemůžeme vyloučit, proto ji zde pro zajímavost zmiňuji, jelikož se opírá o přijatelné a logické argumenty plynoucí ze studia historiků, kteří se zabývají menšinami v římské říši a stojí za zamyšlení i přes neexistenci hmotných nebo písemných zpráv. V 9. století však existuje přípis, zaslaný nejmenovanému hraběti solnohradským arcibiskupem Arnem, v němž žádá o zaslání židovského neb slovanského lékaře (*medicum judaicum vel sclavianiscum*). Což znamenalo lékaře židovského původu ze slovanské země. Údajně lze prý soudit, že se mohlo jednat pouze o zemi českou (Volavková 1947, 7). Jedná se o první nepřímou písemnou zmínku o semitech na našem území, a pokud bych měla vyjádřit svůj postoj k této teorii, myslím, že pokud přihlédneme ke společensko-obchodně-politickým stykům Salcburska a českým zemím, připojíme jejich zeměpisné umístění a pohlédneme-li na ostatní slovanské země s otázkou, zda by nemohly býti ony tím územím, z kterého arcibiskup Arno žádal lékaře, se sama přikláním k verzi, že se nepopíratelně muselo jednat o Čechy. Nevidím tedy důvod, proč by tato písemná zpráva neměla být zmiňována mezi prvními písemnými doklady o zde usazených židech, i když je nepřímá a mělo by se o ní pochybovat. Z tohoto období pochází ještě jeden dokument, ale ten je snadno zpochybnitelný. Jedná se o Raffelstettský celní řád z let 903-906, z kterého podle Volavkové můžeme soudit, že se o existenci židů v Čechách vědělo (Volavková 1947, 7). Raffalstettský celní řád je jedním z nejdůležitějších písemných dokladů o raně středověkém obchodu mezi Bavory a Slované, určující výši cla a mýtného dle etnické příslušnosti. Vzhledem k tomu, že

se o židech zmiňuje obecně, nikoliv ze kterého území pocházeli, nemůžeme tento dokument považovat za doklad židů žijících a usazených v Čechách, ale spíše jako dokreslení obrazu obchodního ruchu. Židé zmiňováni v Raffalstettské písemnosti, totiž mohli být pouze cestovní obchodníci bez trvalé vazby k českým zemím.

Jiná situace je ovšem ve století desátém. Z této doby máme zachycenou zprávu přímo hovořící o židech usazených v Pražské kotlině. Jedná se o známou zprávu Ibrahima Íbn Jákoba datovanou přibližně k roku 965. Jednalo se o zcestovalého žida arabského původu, snad kupce. To je nejznámější a nejčastěji uváděná varianta v židovské literatuře (Volavková 1947, Pěkný 2006, Rozkošná – Jakubec 2004). Zajímavou poznámku přináší Dušan Třeštík, jenž uvádí, že pro obyčejného kupce měl Ibrahim na tehdejší poměry příliš vysoké vzdělání. Jeho cestu do Prahy nepovažuje za primárně obchodní, ale diplomatickou. Měl prý být cordóbským vyslancem a kontaktovat zde dvůr Boleslava I. či přímo jeho (Třeštík 2000). Vraťme se ale zpátky k samotné písemnosti, v níž jsou židé líčeni jako obchodníci a kupci usazených v Praze díky výnosnému obchodu s otroky. Poledním písemným pramenem, jenž dle mého názoru stojí za to jej zde zmínit, je Kosmova zpráva k roku 1091, kdy měli být usazeni jako kupci a mincíři v podhradí pražském a ulici vyšehradské (in suburbio Pragensi et vico Wissegradensi) a měli vynikat nezměrným bohatstvím (Žemlička 2009, 498).

Židé mohli být usazeni i v jiných místech. Mimo Prahu nalézáme zmínky a náznaky o obcích v Brně a Znojmě (Žemlička 2009, 499), ale kvůli obchodním záležitostem se hlavním centrem pro ně stala pražská kotlina. Židovská komunita se zde z historických zpráv rozkládala na konci 11. století mezi Pražským hradem a Vyšehradem (Žemlička 2009, 498 – 499). Z tohoto období je zde nepřímo doložena synagoga, přestavěná v roce 1096 na kostel po násilnostech vyvolaných křížovou výpravou na

židech. Po tomto útoku se z důvodu nejistoty sociálního postavení rozhodla část pražských židů k odchodu do Uher a Polska (Žemlička 2009, 498 – 499). Až do poloviny 11. století měli v obchodních záležitostech nejsilnější postavení židovští kupci, poté se hospodářské aktivity přenášely na saské, bavorské a německé „hosty“ (Žemlička 2009, 499).

1.2. Židovské osídlení Čech v pozdním novověku a společensko-politická situace

1.2.1. Období úředního antisemitismu

Za celou svoji historii byl kontinuální vývoj židů ovlivňován a přímo závislý na panovnické moci. Prostor v této práci neumožňuje celkové rozebrání vývoje židovského osídlení skrze plynoucí století, avšak než se přímo dostaneme do doby osmnáctého století, dovoluji mi zde v rychlosti nastínit několik pro semitské obyvatele významných událostí od poloviny století sedmnáctého, protože z něj vychází situace v osmnáctém století, která udávala podmínky při výstavbě synagog. První z nich má celoevropský význam. Jedná se o povstání Bohdana Chmelnického (počátek v roce 1648) proběhlého na Ukrajině proti polskému útlaku. Do dějin evropských židů se Bohdan Chmelnický zapsal svojí brutalitou při pogromu a pronásledování ukrajinských židů, kteří houfně prchali směrem na západ a usazovali se na moravském území, kde jejich vlivy můžeme spatřit v synagogální výzdobě (Pěkný 2006). Jednalo se až do druhé světové války o největší pogrom v Evropě, který si vyžádal na sto tisíc obětí. Další významnou dějinnou událostí je zasedání českého zemského sněmu v roce 1650, který zrušil židovské výsady (Pěkný 2006) ponejvíce nabyté v rudolfínské době. Tento akt můžeme považovat dle mého názoru za první vlašťovku tzv. „úředního antisemitismu“, který získal na síle ke

konci 17. a počátku 18. století. Po zrušení židovských výsad přišlo další významné omezení od Leopolda I. ve formě příkazu, aby se judaistická menšina odsunula z měst, ve kterých nebydleli před rokem 1657. To začalo posilovat venkovské komunity. V roce 1670 jsou židé vyhnáni z Vídně pro údajnou spolupráci s Turky a tito imigranti přicházejí do židovských obcí na Moravě a v těšínském knížectví. Vyvrcholením diskriminačních snah se stalo zplnomocnění tzv. familiantského zákona, stanovující numerus clausus, a translokačního reskriptu v roce 1726 Karlem VI. Tato právní opatření měla za cíl opětovně oddělit a uzavřít vyznavače staré víry do ghett (translokační reskript) a snížení počtu židovského obyvatelstva v českých zemích (familiantský zákon) tím, že se mohl oženit pouze prvorozený syn (numerus clausus). V protijudaistickém duchu pokračuje Marie Terezie, která vykazuje v roce 1744 všechny židy z Čech, o rok později i z Moravy. Ovšem hospodářské oslabení, které vzápětí přišlo, donutilo habsburskou královnu změnit rozhodnutí a povolit návrat za tzv. toleranční daň (1748), ale o deset let později jsou povinováni nosit označení.

1.2.2. Kořeny emancipace a následný vývoj v 19. století

Úplné prvopočátky židovské emancipace, jejího schválení a podpory vrchností bychom našli ve Francii roku 1791 (Wischnitzer 1964, 171), která potvrdila židovské postavení ve společnosti a její snahu se zařadit mezi plnohodnotné obyvatele Francie. V tomto duchu pokračuje císař Napoleon Bonaparte, když v červenci 1806 deklaruje toleranci mezi různorodými náboženskými vyznáními (Wischnitzer 1964, 171). V rámci této potvrzené emancipace je založena první synagoga v reformátorském slohu, a to Rue Notre-Dame-de-Nazareth v Paříži dne 5. března 1822 (Wischnitzer 1964, 171).

V rakousko-uherské říši se poměry židů mění k lepšímu nástupem syna Marie Terezie Josefem II. V roce 1781 ruší nevolnictví židů a umožňuje jim přístup k universitnímu vzdělání. Platná zůstává toleranční daň a numerus clausus. Tyto změny k lepšímu jsou však vykoupeny omezením židovské samosprávy a přijetím německých příjmení místo hebrejských, často pro rakousko-uherské úředníky nesrozumitelnými. Jednalo se rovněž o krok Josefa II., vedoucí k poněmčení českých zemí (Pěkný 2006). Židovská práva a toleranční opatření shrnul v roce 1797 v Systemálním patentu. Z německého území se k nám začínají dostávat první asimilantské myšlenky a první reformátorské tendence v judaistické víře, široce rozšířené až ve století devatenáctém. Toto století se stalo symbolem pro mohutnou emancipaci židovských obyvatel a přiřknutí jejich občanských práv. Po revoluci v roce 1848 již nesmí být omezováni na základě víry a zpřístupňují se jim místa dříve zapovězená. Již není legální, aby město mohlo vyhostit část svých obyvatel pouze na základě příslušnosti k určité víře. Splynutí s křesťanským obyvatelstvem posílilo již dříve projevované reformátorské touhy v náboženském životě. Odkládají se některé zvyky, přijímají se většinové názory. Ovšem na straně druhé všudypřítomný nacionalismus a hledání národní identity a sebeurčení ve světě se nevyhnul ani židům. Poprvé v dějinách se přijímá prvek národovectví do židovské víry, která do té doby byla čistě náboženská a jejich židovský původ byl z hlediska etnického původu definován hlavně díky vyčlenění ze společnosti a jejich segregaci, jenž byla ovšem prvotně způsobena odlišnou vírou. Vznikají nám tu tedy dvě větve: haskalská, založená z reformního judaismu a podporující asimilaci a sionistická, kladoucí důraz na striktní dodržování židovských tradic a zvyků a hledající svojí vlastní národní identitu v rámci jiných národů. Tento jev je snadno zachytitelný na židovských hřbitovech. Setkáváme se zde s náhrobkou z devatenáctého století podobné těm křesťanským a tradičními židovskými

stélami. V synagogální architektuře se objevují novogotické slohy a členění interiéru jako v kostele či naopak slohy inspirované populárním orientalismem, jenž má odkazovat na palestinský původ Židů. Nutno se zmínit o zajímavosti tohoto dělení. Vyznavači haskaly se cítí být národností Němci či Čechy, ale židovského vyznání, kdežto sionisté se považují za Židy. V tomto století se rovněž antijudaismus mění na antisemitismus. Již není vadou pouze židovská víra, ale i původ, obrácení ke křesťanství nestačí (jedinou výjimkou byla španělská inkvizice ve čtrnáctém století, kdy byli stíháni i konvertité židovského původu). Doklady antisemitismu máme nejlépe zachovány v pamfletu Protokoly sionských mudrců či v případě Hilsner z roku 1899.

1.2.3. Židovské osídlení v západních Čechách v 18. - 19. století

Západní Čechy vynikají hustým osídlením vesnického prostředí. Bylo to způsobeno častým vykáváním z jejich hlavních aglomeračních center, jako byla Plzeň, Klatovy, Cheb či Karlovy Vary během dějinných údobí. Z tohoto důvodu se usazovali právě na venkově. Dle mého názoru byly západní Čechy pro obyvatele židovského původu vždy přitažlivé z důvodu sousedství s německým územím a možností snadného zahraničního styku v rámci obchodů. Rovněž sem emigrovali židé z Německa, proto zde vždy žilo mnoho židovských rodin mluvících německým jazykem, což je zachytitelné na novodobých náhrobcích, kde již němčina doplňuje hebrejštinu. Dle mého názoru a logické úvahy je více než možné, že německy mluvící židé přišli na území západních Čech společně s německými kolonisty (hospites) ve třináctém století. První doložené komunity ve významnějších městech západních Čech nalézáme v Chebu ve třináctém století a později proběhlý pogrom, při kterém židovská obec byla téměř zničena, z roku 1350 (Rozkošná – Jakubec

2004). Z města Plzně se v písmenné zprávě Karla IV. z roku 1338 apeluje na plzeňské měšťany, ať se ke svým židům vystříhají násilného chování (Fiedler 1992). O židech v Klatovech máme zmínku z roku 1388 v listině Václava IV., v níž se píše o sporu dvou semitů (Fiedler 1992). Z důvodů, že se v pramenech hovoří o již usazených obcích, se domnívám, že je velmi pravděpodobné, že jejich příchod mohl být spojen s vnější kolonizací českých zemí. Z dalších významných měst západních Čech se dozvídáme o usazených židech toto: v roce 1499 dostávají Karlovy Vary královské privilegium o svobodě rozhodování o pobytu židů ve městě. Proto se centrum karlovarských židů nacházelo v blízkém Hroznětíně. Vyloučení z měst a odchod na venkov se týkalo během dějin vícero měst: Plzně v roce 1504, Klatov v 15. století, Chebu 1320 a 1502. Tito vypovězenci se usazovali v přilehlých vesnicích daných měst. Co se týče města Domažlic, zde je židovské osídlení doloženo v polovině 14. století, ale až do poloviny století devatenáctého zde mohly žít ojedinělé rodiny (Rozkošná – Jakubec 2004). Z tohoto důvodu se na západě vyskytuje velké množství vesnických synagog, jejich kapacita byla plně využívána až do období emancipace. V devatenáctém století po revoluci ve čtyřicátém osmém roce začíná mnoho vesnických synagog pustnout z důvodu masivního přesunu do dříve zapovězených měst, která nabízely židům mnohem lepší podmínky pro obchodování. Například synagoga v Bečově nad Teplou byla ve třicátých letech dvacátého století v tak dezolátním stavu, že musela býti ze statistických důvodů stržena (Fiedler 1992). Ale ještě těsně před obdobím emancipace se postupně otevírají možnosti příchodu do města. Jedním z takových případů jsou Karlovy Vary v osmnáctém století, kam můžou židé přicházet jako lázeňští hosté. Je více než jasné, že toto povolení plynulo z čistě zjištěných důvodů, Karlovy Vary si uvědomovaly, že se jedná o majetnou skupinu obyvatel a nechtělo si nechat ujít zisky z poskytnutých služeb. Z důvodu poskytnutí komfortu významné části movitých rekreatantů

lázní město povolilo v roce 1799 trojici hroznětínských židů zřídit a vést ve městě košer jídelnu (Pikal – Vessel 2004). V Plzni zaznamenáváme Joachima Poppera, prvního žida usazeného po vypovězení, v roce 1790 (Fiedler 1992). Zbývající významný příliv je až od poloviny devatenáctého století, kdy židé opětovně osidlují města jako Klatovy, Cheb, Domažlice, Plzeň a Karlovy Vary a pobyt na venkově je již pro ně nezajímavý.

Jedinou výjimkou významnějšího města v západních Čechách byl Tachov, který toleroval židy po celou jejich historii ve městě a nikdy nedošlo k jejich vysídlení (až do druhé světové války). Kořeny židovské obce jsou zde poprvé doloženy v polovině 15. století, ale je možné, že zde mohli být usídlení snad již ve 13. století (Fryda 2007). Osobně si myslím, že vzhledem k osidlování pohraničí ve středověku vnějšími kolonisty tuto možnost nemůžeme zcela vyloučit, ale věc by stála za bližší a detailnější průzkum, protože jsem prozatím nenarazila na jiné zmínky či indicie, dle kterých bych logicky usuzovala na třinácté století (vyjma vnější kolonizace), proto bych se prozatím opírala o polovinu patnáctého století jako jistý fakt a možnost osídlení ve třináctém si ponechávám jako možnost pro případ, že bych v budoucnu narazila na zmínky či doklady ukazující, že tato domněnka je možná.

2. ARCHITEKTURA SYNAGOG

2.1. Původ synagog

Slovo synagoga má jazykový původ v řečtině. Vzniklo ze slova synagogein, shromažďovat. V hebrejštině výraz bejt kneset je stejného významu. Ovšem jidiš používá výrazu šul, kdy jasně slyšíme původ z německého jazyka ze slova schule, tedy škola, a cítíme zde vzdělávací aspekt synagogy. Jak je již naznačeno, funkce budovy nebyla tedy pouze náboženská, ale i vzdělávací. Nacházely se zde školy Ješiva. Dalšími

významnými funkcemi bylo shromáždění při významných společenských událostech a kulturních sešlostí.

Kořeny architektury synagog bychom našli v blízkovýchodních chrámech. Nemůžeme s přesností určit, kdy byla v Palestině vybudována první synagoga, ale během prvního století nalézáme nepřímé archeologické a písemné doklady o budovách s možností, že se mohlo jednat o synagogy (Spigel 2012, 1). Lee Levine připouští na základě těchto nepřímých dokladů, že kolem poloviny prvního století po K. můžeme počítat s tím, že synagoga se stala centrem židovské komunity (Spigel 2012, 2). V této době synagoga zastává kromě náboženských funkcí mnoho dalších – prostor pro studium, hostelu, místa pro společenské hostiny, ale je zde prováděno i soudní řízení a vynáší se zde rozsudky a tresty (Spigel 2012, 2). Po zničení Jeruzalémského chrámu nabyla synagoga významu jako hlavního náboženského centra, nemá plně nahrazovat Chrám, ale pouze na něj odkazovat, neboť jak židé věří, jednou bude obnoven (Sládek 2008, 208).

A jak vypadaly první synagogy? Už ve svém počátku neměly závaznou formu. Nejčastějším půdorysem se stal obdélník pro svoji jednoduchost a praktičnost. Ze synagog v Gamle, Masadě a Herodiu máme doklady o využívání kamenných lavic podél stěn (Spigel 2012, 39). Neexistovala však jednotná uniformita, která by předepisovala vzhled či rozmístění jednotlivých lavic. Setkáváme se tedy s lavicemi podél dvou či tří stěn. S jednořadými či víceřadými (Spigel 2012, 39). Tak například v synagoze v Nabratainu z druhého století nacházíme trojřadé kamenné lavice podél tří stěn, ale v této době se vyskytují i pouze kolem dvou stěn, ale v Khirbet Shermě ze třetího století je pouze jedna lavice kolem dvou stěn a v Sepphoris v 5. století nemáme o užití kamenných lavic žádné doklady (Spigel 2012, 39). Tento koncept kamenných lavic podél stěn expandoval do centra římské říše. V Římě již můžeme počítat s použitím

dřevěného nábytku a lavic (Spigel 2012, 41).

Jako příklad architektonického řešení stavby synagog na území Palestiny v prvních staletích jsem vybrala dvě ukázky, Chorazin a Dabbiyye, abychom měli rámcovou představu o tom, z jakých konceptů se vyvinuly pozdější evropské varianty staveb. Synagoga z Chorazinu pochází ze čtvrtého století po K.. Jednalo se o baziliku s dvěma řadami pěti sloupů, které podélně rozdělávaly její interiér, a s příčnou řadou čtyř sloupů v severní části sálu (obr. 1). Hlavní loď byla 6,8 metru široká a mezi lavicemi byly tři uličky, každá po 3,15 metru. Co se týče dveří, tak máme doklady o třech v jižní stěně (centrální 2,5 metru široké a boční 1,25 metru). Další se nacházely v připojené místnosti, opět čtyřúhelníkového půdorysu, na severním konci západní stěny s rozměry 0,75 metru. Bima, vyvýšený prostor pro čtení z Tóry, se nacházela východně od hlavního vchodu (Spigel 2012, 177 – 182). Synagoga v Dabbiyyei je datována do 5. století po K.. Jak vidíme na obrázku v příloze s č. 2, je řešena jednodušším architektonickým rozvržením interiéru. Je podlouhlého obdélníkového půdorysu, uprostřed dělaná dvěma řadami čtyř sloupů. Nacházely se zde dvojce dveře a to v jižní stěně lehce k východu (1,45 m) a menší (0,8 m) v severní části mohly mít schůdky vedoucí dolů do haly (Spigel 2012, 181 – 184).

2.2. Obecná architektonická koncepce synagog

Co se týče konstrukce synagog, nejenom z evropských území, nepodléhají žádným předepsaným parametrům. Jejich vzhled podléhá místu, dobové architektonické módě a společensko-politické situaci. V dobách uzavření do ghatt, nesměla být synagoga vidět z majoritní části města, aby nekonkurovala křesťanským kostelům. To znamenalo, že v menších městech se synagoga na první pohled svojí konstrukcí neliší od

okolních budov, nepřevyšuje je a nesmí být nápadnějším způsobem zdobená, aby neupoutávala pozornost. Až do poloviny devatenáctého století mohly být stavěny ve vyhrazených ulicích či čtvrtích (Rozkošná – Jakubec 2004, 34). Vrchnost rovněž často udávala povolené rozměry. Bylo nepřípustné, aby synagoga převyšovala kostel a nesměla mít věže a zvony (Rozkošná – Jakubec 2004, 39). Výjimku tvoří velkoměsta, kde samotná rozlehlost židovské čtvrti byla taková, že sama o sobě chránila synagogy před zraky majoritní části města, tudíž si stavitelé mohli dovolit vystavět nápadnější a prostorově náročnější příbytky boží, než města malá. Příkladem této situace je u nás Josefov v Praze.

I přes svobodu v architektuře bejt knesetu přeci jenom spatřujeme určité opakující se prvky, které vycházely z textů Tóry. Často se stavěly u vodních toků či břehu rybníka (Pňovany, Cebiv), aby mohli dodržet zvyk na Roš ha-šana, Nový rok, tašlich - zvyk při němž se hází do vody drobký chleba, jako symbol odplavení hříchů (Rozkošná – Jakubec 2004, 39). Bylo zvykem budovat předsíň, aby se nevstupovalo přímo do hlavního sálu. Zde se nacházel kijor, rituální umyvadlo (Rozkošná – Jakubec 2004, 39). Podlaha interiéru byla zapuštěna po úroveň okolního terénu, aby se naplnil Žalm 130: „ Z hlubokosti volám k tobě, Hospodine ...“. a sestupuje se sem po schůdcích. Místa pro sezení byla dělená podle pohlaví. Ženská část se nacházela na galerii či balkoně nebo se nacházela po stranách, buď vpravo, nebo vlevo od mužů. Někdy je tato ženská část vyvýšená, ale obvykle je ve stejné úrovni jako mužská (Vries 2008, 17). Nejednalo se o projev méněcennosti ženy v judaismu, ale naopak. Středobodem židovského světa je domov a rodina, kterého je žena paní a hlavou rodiny. Její náboženské a rituální úkony jsou tedy spjaty s domovem a na rozdíl od muže není povinována se zúčastňovat veřejných náboženských ceremonií. V judaismu má dům a rodina větší váhu než společenské venkovní dění. Pokud by jí veřejné náboženské ceremonie bránily a

omezovaly v péči o rodinu a dům, nemusela na ně docházet (Vries 2008, 18). Druhá teze je prostší. Muž by neměl při bohoslužbě vidět ženu, aby nepropadl hříšným myšlenkám, které by znesvětili duchovnost modlitby a dal jí tak destruktivní sílu (Sládek 2008, 210).

Nejdůležitějším prvkem synagogálního interiéru je Aron-ha-kodeš, svatostánek, jenž má chránit schránu úmluvy se svitky Tóry. Ten se nachází u východní stěny chrámu. Východní orientace má svůj význam, oltář směřuje směrem k Izraeli, svaté zemi. V blízkosti Aronu jsou umístěny židle pro významné osoby židovské komunity. Svitky Tóry jsou před zraky lidí chráněny parochetem, vyšívanou oponou, nejčastěji z těžších tkanin jako byl samet (Nosek – Damohorská 2010). Ozdobné vyšívání bývá provedeno stříbrnými, zlatými nitěmi, drakouny apod. Motivy, užití při výmalbě jehlou, mají náboženský symbolický význam (kohenské ruce, koruny, desatero, sedmiramenné svícny, úryvky z Písem), ale můžeme vidět i výzdobné rostlinné ornamenty. Nejpozději v 17. století se objevuje kaporet, zdobená draperie, umístěná nahoře u Aronu. Vedle oltáře, kde je schována Tóra, se nacházejí dva sloupky, které mají židům připomínat vyhnanství ze svaté země. Jejich umělecké zpracování se liší dle dobové módy. V 19. století se u Aronu nalézá bima, prostor pro předčítání z Tóry a umístění amudu, jenž slouží jako čtecí pult pro chazana. V předchozích dobách se v synagogách nalézala bima uprostřed hlavního sálu, často ohraničena esteticky provedenou mříží. V synagogách mohou být nalezeny šivity, tabulky s božími jmény (Nosek – Damohorská 2010).

K synagogám se přidružují pomocné budovy – výroba macesů, domy pro učitele a rabíny, školy Ješiva. Někdy může být vystavěna i nová pomocná synagoga, jako je tomu v případě Staré synagogy v Plzni. Dnes z ní však můžeme spatřit pouze zbytky zdí. V roce 1997 se kvůli dlouhodobé neúdržbě a chatrnému stavu zřítla střecha a zůstalo pouze obvodové zdivo. Dnes její „ruiny“ slouží jako vzpomínková zahrada na

plzeňské oběti holokaustu, jenž byla vybudována v roce 2002 (Fiedler 1992). Nejstarší synagogy u nás byly dřevěné, na venkově se stavěly až do 19. století. Bohatší obce si ovšem již ve středověku stavěly budovy zděné (Rozkošná – Jakubec 2004, 36).

2.3. Synagogální architektura 18. a 19. století

Epocha osmnáctého století byla poznamenána úředním antisemitismem, který se rovněž odrazil v možnostech vybudování prostornějších a nápaditějších synagog. Stále zde platí omezení, že budova nesmí být do očí a nemá převyšovat křesťanský kostel. Osmnácté století bylo poznamenáno barokními slohy. Členění interiéru je řešeno jako v předchozích epochách, pouze výzdoba odpovídá aktuálnímu stavebnímu slohu, jenž je zrovna v módě. Nacházíme tedy interiér s bohatou barokní výzdobou. Výrazně ornamentální výmalba, bohatě zdobený Aron a pozlacené patky sloupků jsou příklady, jež můžeme spatřit ve vnitřku chrámu, jenž je kontrastem k prostosti a jednoduchosti exteriéru, který nesměl být nápadný. Do barokního hávu byla většina budov přestavěna, než aby byly vybudovány zcela nově. Značná omezení a opětovné uzavření do ghett nedávaly moc prostoru k novým stavitelským tendencím a tak se židé zaměřovali spíše na rituální život a udržovali v chodu starší budovy. Postupně s počátky emancipace se objevuje i nový architektonický sloh klasicistní, jenž si získal značnou popularitu. Díky josefínským reformám na počátku osmdesátých let osmnáctého století se zmírňují církevní a vrchnostenské omezení výstavby synagog. Díky tomu bylo v následujících letech vybudováno vícero budov než v předchozí epoše (Pařík 2013). Interiér se stejně jako v majoritní architektuře inspiruje vznešenou čistotou a dokonalostí stavebního provedení, je prostší a méně křiklavý než předchozí barokní slohy.

V devatenáctém století se výše zmiňované a popisované společenské změny silně odrážejí v architektuře. Omezení padají, zpřístupňují se dříve uzavřená místa a v židovském stavitelství se objevuje již skutečná svoboda, která si plně dopřává nápaditosti a neomezuje se ve velikosti provedení stavby. V tomto období jsou velmi populární historizující a orientální slohy. Nacionalismus, jenž se šíří skrze všechny národy Evropy a Nového světa se nevyhnul ani židovské komunitě a odrazil se ve stavebním slohu vystavěných synagog. Velmi populárním slohem byl totiž novorománský tzv. obloučkový a měl připomínat nejstarší židovskou historii židovských obcí v Evropě svým odkazem na pozdně antické a raně románské stavby (Pařík 2013). Interiér synagog byl zpracován silně v orientálním duchu, inspirován islámským a maurským uměním. Tím se velice snadno odlišovaly od křesťanských staveb a odkazovaly na původní zemi zaslíbenou. V této době je ovšem celkově ve společnosti oblíbená novogotika. Ta se nevyhnula ani židovskému stavitelství, ovšem je využívána v menší míře. Práce vídeňského architekta Maxe Fleischera, jež navrhoval synagogy ve Vídni a v Čechách, nese právě punc novogotického slohu. Jeho nejvýznamnější prací byly synagoga v Českých Budějovicích (1888) a Pelhřimově (1891) (Pařík 2013). O jeho návrhu plzeňské synagogy v novogotickém slohu, jenž byl městským zastupitelstvem zamítnut, se budu zabývat v následující kapitole.

Nutno se zde zmínit o významných změnách ve členění interiéru. Tím že se židovské obce v tomto období rapidně rozrůstají a kapacita dřívějších budov je již nedostačující, se nemění pouze rozměry staveb, ale také členění interiéru. Aby budova mohla pojmout více věřících, tak se ženské galerie a balkony nacházejí již po všech třech stranách a bima, dříve umístěná uprostřed sálu, se přesouvá k Aron-ha-kodeši. Vznikl tak prostor pro další dřevěné lavice. Bima nacházející se u svatostánku s Tórou je důležitým datovacím prvkem pro devatenácté století a

následující dějinné epochy.

Ve vnějším provedení budovy se využívají dříve zapovězené věže, věžičky a kopule mnohdy ve velmi nápaditých uměleckých variacích.

Stejně jako myšlenky reformního judaismu se k nám změny v architektuře synagog šíří z německého území. S příchodem nové emancipační epochy se v Rakousku-Uhersku objevují architekti, hledající nové moderní pojetí židovských chrámů, aby splňovali zvyšující se nároky na umělecké zpracování, kapacitu a celkovou harmoničnost stavby. Mezi neopominutelné projektanty synagog patřil Josef Kornhaeusel, architekt lichtensteinského prince, jenž se mimo jiné zabýval budováním palácových rezidencí, zahradních pavilónů a divadel (Wischnitzer 1964, 178). Josef Kornhaeusel, neoklasicistní stavitel, navrhl synagogu v Seitenstettengassu z roku 1826 s oválnou hlavní halou, krytou kopulí a dvanácti sloupy po kruhovém obvodu (obr. 3), které podpíraly dvouřadé ženské galerie (Wischnitzer 1964, 178). Jako další zajímavý příklad z německého území jsem vybrala synagogu v bavorském Binswangenu (obr. 4) z roku 1833, která v sobě kombinuje orientalistické maurské prvky (obr. 5) s inspirací z německých gotických staveb. Jedná se o budovu obdélníkového půdorysu s dvěma patry a sedlovou střechou, jejíž stupňovité štíty jsou inspirací gotikou. Tři portály v západní stěně jsou řešeny orientalistickým způsobem, vršek je zakončen výrazným obloukem a přechází do obdélného tvaru, který je menší šířky než vrchní oblouk. Nad deskami zákona je umístěna mosazná soška hada. Vnitřní výzdoba u oken rovněž evokuje blízkovýchodní ornamentálnost (Lübbecke 2006, 93-95). Na tomto příkladu vidíme, že se můžeme setkat s kombinováním dvou na první pohled neslučitelných stylů, německé gotiky a novomaurského stylu orientálního. Pokud bych měla vyjádřit svůj vlastní názor na tuto ojedinělou kombinaci a zamyslet se proč byla zvolena, řekla bych, že měla symbolizovat kořeny židovské menšiny v judské zemi, ale i její

provázanost se středověkým Německem. Myslím si, že studium německých a rakouských synagog je vhodné pro lepší pochopení stavitelství v západních Čechách, jelikož jejich vliv nemůžeme upřít na území Čech, ať už to bylo pouze přicházející inspirací či přímo prací významných vídeňských architektů jako byl např. Max Fleischer.

2.3.1. Synagogy 18. a 19. století v západních Čechách

V západních Čechách se nacházelo velké množství židovských chrámů, ale vzhledem k odtržení Sudet ve třicátém osmém roce je potkala značná devastace. Pokud nebyly vypáleny, využívaly se jako skladiště, dílny apod. Bohužel slušného zacházení se jim nedostalo většinou ani po válce. V období komunismu byly na území západních Čech přestavovány na hasičské zbrojnice (synagoga ve Velharticích), rodinné domky (Dolní Lukavice) nebo využívány jako sklad pneumatik či např. kovodružstva (Hartmanice, Bezručovice). Často, zvláště v menších městech či vesnicích bývají v neudržovaném stavu žádající celkovou rekonstrukci.

V této stati nezačnu chronologicky, ale od měst k menším městům a vesnicím. Podívejme se nejdříve na situaci v největší aglomeraci západních Čech, v Plzni. Dnes jsou zde dochovány dvě synagogy z období devatenáctého století. Ovšem máme zmínku o nejstarší, dnes již nedochované, synagoze v Plzni z roku 1409, která se měla nacházet na místě dnešní hlavní pošty v Solní ulici, která byla součástí ghetta zabírající také nynější Sedláčkovu ulici (Fiedler 1997). V patnáctém století se zde nacházelo 10 domů (Fiedler 1997). V roce 1504 byli židé vyloučeni z města a jejich návrat je zaznamenán až Joachimem Popperem v roce 1790. Poté počet obyvatel prudce narůstal, zvláště po revoluci ve čtyřicátém osmém v devatenáctém století do Plzně přicházelo kvůli lepším životním a pracovním podmínkám stále více obyvatel z přilehlých vesnic,

které již nestýkaly takový prostor a možnosti pro seberealizaci jako jedno z největších měst české země. V roce 1856 tedy byla zahájena výstavba první synagogy v dnešních Smetanových sadech č. 80. Její stavba byla dokončena o tři roky později v r. 1859. Budova byla navržena architektem Martinem Stelzerem. Jedná se o jednodílnou stavbu v novorománském slohu. Interiér je řešen dvěma dvoupatrovými ženskými galeriemi a dřevěným kazetovým stropem. Bima se nachází u Aronu jako je běžné v devatenáctém století. Z venčí zaujmou výrazné schody vedoucí do ženské galerie. Mužský vchod je umístěn v západní stěně. Po vystavění nové Velké synagogy se vžil název Stará synagoga. Kapacita ovšem nebyla dostačující, proto se v roce 1875 vystavěla Pomocná synagoga (obr. 6), která byla propojena se ženskou galerií vstupem z kamenného schodiště nebo se dalo projít v prvním patře Staré synagogy (obr. 7). Sloužila jako zimní modlitebna, škola Ješiva či při významných židovských svátcích doplňovala kapacitu Staré synagogy. Ve druhé světové válce byla využívána jako skladiště. V roce 1888 se zakládá Velká synagoga z důvodu potřeby většího prostoru a schopnosti pojmout věřící. Původní návrh byl proveden Maxem Fleischerem ve stylu severské gotiky. Stavba měla mít o dvacet metrů vyšší věže než je tomu dnes a podobat se kostelům. Právě proto, že připomínala křesťanskou katedrálu, a navíc by velikost věží konkurovaly kostelu (dnes katedrále) sv. Bartoloměje, byl návrh vetován plzeňskou radnicí. Proto byl návrh přepracován Emanuel Klotzem do novorománského slohu s maurskými prvky (obr. 8), aby podobnost ke křesťanským stavbám byla zcela vyloučena a snížil věže. Interiér budovy je silně orientalistický (obr. 9), nachází se zde zimní modlitebna, ženské galerie po třech stranách. Za války byl její prostor využíván jako skladiště zkonfiskovaného židovského majetku. Tento chrám patří k největším historickým synagogám na světě – zaujímá druhé místo v Evropě (první je v Budapešti) a třetí na světě.

Synagoga v Klatovech se nacházela mezi Plzeňskou ulicí a Denisovou ulicí na místě hradeb. Vybudována byla v sedmdesátých letech devatenáctého století. Stavba je příkladem toho, jak lze plně materialisticky využít sakrálně již nepoužívanou budovu a ignorovat její původní architektonické dispozice. Synagoga byla po válce rozdělena na dvě podlaží a adaptována na archiv a od r. 1997 je zde fitness centrum a obchodní skladiště (Rozkošná – Jakubec 2004, 191). Bohužel o synagoze se mi prozatím nepodařilo najít více informací o jejím původním vzhledu či nějakou fotografii před adaptací na archiv. Na stránkách Klatov se uvádí, že k synagoze přiléhala modlitebna a v její blízkosti se nacházel byt rabína. Doufám, že v budoucnosti při rozšíření své práce a zkušeností budu úspěšnější.

Jiná situace je ovšem u Karlových Varů, kde se nacházela dle mého názoru jedna z nejvýstavnějších synagog, jež stála v Čechách (obr. 10). Byla kompletně vypálena a zdemolována nacisty ve třicátém osmém roce dvacátého století. Pochází rovněž z devatenáctého století jako většina synagog budovaných na viditelných místech v aglomeracích. Karlovarská židovská obec patřila před válkou k největším v Čechách, tudíž kapacita budovy byla vystavěna tak, že mohla pojmout na 1200 lidí. Vybuvoval ji v roce 1877 architekt Adolf Wolf v maursko-románském slohu. Na dobových fotografiích můžeme spatřit prostornost a výraznost využitou v tomto projektu. Jednalo se o trojlodní stavbu s obdélným půdorysem. V interiéru úplně chyběla bima a zázemí u Aronu-ha-kodeši bylo stejné jako v kostelech (Pikal-Vessel 2004). Exteriér byl vyřešen výraznou kupolí a dvěma menšími postranními věžemi.

Různorodý historický vývoj židovské obce v Chebu se odrazil i v dějinách stavitelství synagog. První novodobá chebská synagoga byla zřízena adaptací hostinského sálu ve Smetanově ulici a využívala se do roku 1893, dnes je dům zbořen. Druhá stavěná v eklektickém slohu na

nároží Sládkovy a Komenského ulice byla prodána rozestavěná a přebudována na tělocvičnu (Rozkošná – Jakubec 2004). Třetí, již dostavěná a splňující funkce plnohodnotné synagogy, byla vybudována mezi léty 1892 – 1893 v novorománském slohu (Jakubec – Rozkošná 2004). Dnes již neexistující stavba (zbořena a vypálena nacisty ve třicátém osmém) zaujímala pozici na dnešní tř. Obrněné brigády a Hradební třídy (Rozkošná – Jakubec 2004). Estetické provedení synagogy odkazoval na byzantský románský sloh. Na synagoze byla dominantní kopulovitá věž, která měla mít pozlacenou špici a hlavní loď měla dosahovat 15 metrů (Frýda 2007). Na východní stěně v polokruhové apsidě byl umístěn Aron-ha-Kodeš a výmalba stropu představovala nebe poseté hvězdami (Frýda 2007). Celkový ráz vnitřní výmalby a výzdoby byl, jak je obvyklé v novorománských slozích, proveden v silně orientalistickém duchu. Stavba byla navržena architektem Leem Buchtelem (Frýda 2007). Dnes se na místě bývalé synagogy nachází panelové domy vystavěné v 80. a 90. letech 20. století (Rozkošná – Jakubec 2004).

Synagoga v Domažlicích byla jako jedna z mála městských židovských chrámů zřízena přestavěním hospodářské budovy na počátku osmdesátých let devatenáctého století. Sousedila s budovou místního rabinátu a byla společně zbořena v letech 1939 - 1940 (Rozkošná – Jakubec 2004). Na rozdíl od výstavních a umělecky náročných protějšků ve větších městských aglomeracích, měla synagoga více ráz vesnické a zvenčí ničím neodkazovala na módní novorománské, novogotické a eklektické slohy (obr. 11).

Tachovská synagoga (obr. 12) je jediným městským templom v západních Čechách, který stál i v osmnáctém století. První zmínky o zdejší synagoze pocházejí z roku 1611, kdy společně s židovskou čtvrtí vyhořela. Poté byla několikrát obnovována po dalších živelných katastrofách (1719, 1748 a 1818). Vždy obnovována na tom samém místě.

Největší pohromou byl požár v roce 1911, kdy budova vyhořela kompletně do základů. Zachránily se pouze svitky Tóry a několik vyšívaných parochetů (Frýda 2007).

Chrámů stylově spadajících do osmnáctého století jsou vzácnější, nacházejí/ly se v menších městečkách či vesnicích, jelikož v tomto období, jak již bylo zmiňováno, bují tzv. úřední antisemitismus a města mají práva rozhodovat, zda židy budou či nebudou ve městě tolerovat. Malá města či vesnice židy akceptovala, možná ani ne tak z důvodu náboženské tolerantnosti, ale kvůli židovskému kapitálu a také proto, že semité dodávali do menších obcí zboží a služeb, které jinak zde byly nedostupné vzhledem k tomu, že se na vesnicích nacházel hlavně selský stav, jenž byl vázán starostmi o polnost a distribuci úrody. Naopak ve větších městech, kde obchodnická činnost a např. lékařské služby nebyly zaštiťovány pouze židovskou komunitou, představoval semitský element značnou konkurenci. Navíc se během dějin měnily podmínky a přístup židů k řemeslům, která jsou pro ně ve středověku zakázána, ale v novověku se již povolují. V novověku již také není zakázáno křesťanům provozovat lichvu, i když se jedná o společensky nelibivou činnost. Připojme fakt, že větší města jsou ekonomicko – hospodářsky stabilní i bez židovského obchodu a jejich odchod pro ně tedy neznamena odliv majoritních peněžních dotací (jednak z obchodnické činnosti, ale také s platby toleranční daně a poplatků), ale zbavení se konkurence a získání většího prostoru pro vlastní úspěšnější živnost, a máme zde jasný a logický důvod, proč je pro větší město výhodné židy vykázat, ale pro menší nikoliv.

Mezi nejvýznamnější synagogy tohoto století patří kasejovická v pozdně barokním slohu, které se budu podrobněji věnovat v části stavebně-historické. Další se nacházela v Bečově nad Teplou, ale z ní se dnes dochovala část obvodového zdiva (Fiedler 1992). Byla pravděpodobně založena již v sedmnáctém století, ale konečnou podobu

získala v šedesátých letech osmnáctého století (Frýda 2007). Zajímavostí v západních Čechách byla synagoga v Chyši, postavená v osmnáctém století (Frýda 2007). Výjimečností na ní bylo to, že jako stavební materiál bylo zvoleno dřevo, což ve středověku nebylo ničím neobvyklým, ale později se do obliby dostalo zdivo, které bylo stabilnější a odolnější než dřevěný materiál. V roce 1848 byla vystavěna nově v podobě hranolovité věže, dnes je zbořeno horní patro (Frýda 2007).

Synagogou ve vesnickém stylu z osmdesátých let devatenáctého století je hartmanická (obr. 13). Jedná se o nejvýše položenou synagogu v Čechách, vybudovanou v letech 1883 – 1898. Hartmanice jsou menší obcí na Klatovsku a před zničením židovské menšiny ve druhé světové válce zde žilo přes sto Židů (13%). Koncem osmdesátých let dvacátého století sloužila jako sklad pneumatik (Fielder 1997). Stavba o moc nepřevyšuje ostatní budovy a její vnějšek není nijak výrazněji zdoben. Dle mého názoru na konzervativněji orientovaném venkově nebylo z hlediska pokojného soužití s křesťanskou majoritou vhodné využívat nápadnějších výstředností v architektuře synagogy, i kdyby si místní komunita mohla dovolit zaplatit umělecky náročnější a architektonicky propracovanější projekt. Z tohoto důvodu se na první pohled z vnějšku neliší venkovské temply nijak nápadně od okolních budov, i přestože pocházejí z období zrovnoprávnění. Hartmanická synagoga je tedy prostou dvoupodlažní budovou se zaoblenými okny a stanovou střechou.

Další na první pohled prostou budovou je synagoga v Chlístově (obr. 14). Jedná se o malou ves na jižním Klatovsku. Počet obyvatel není znám, ale vzhledem k faktu, že si zdejší usazená komunita mohla postavit synagogu, svědčí, že na vesnické poměry nebyla bezvýznamná. Židovské obyvatelstvo je zde doloženo až v devatenáctém století. V letech 1834 byla vybudována místní synagoga, která byla ve značně zchátralém stavu stržena v šedesátých letech dvacátého století. Pro bohoslužebné účely

sloužila do první světové války a poté již jen výjimečně (Frýda 2007). Interiér z hlediska oddělení pohlaví byl řešen ženskou vyvýšenou galerií a dřevěnými lavicemi pro muže. Exteriér se nijak neliší od vesnických domků.

Z historického hlediska cennou synagogou, co se týče zvláště výbavy interiéru, byla synagoga v lázních Kynžvart (obr. 15), zdemolována a vyrabována nacisty ve třicátém osmém roce. Kořeny zdejší židovské komunity sahají podle pověstí do předhusitské doby. Nacházíme z legend zmínky, že zdejší židovská obec měla ukrývat katolické mnichy před kališnickými bojovníky (Frýda 2007). Kynžvartská židovská obec byla pro kraj velmi významnou. Sídli zde rabinát pro Cheb, Locket i Žatec (Frýda 2007). Během dějin zde měly stát dvě synagogy. První je doložena písemnou zprávou o její opravě z roku 1608. Druhá byla vystavěna v jižnější části ghetta v r. 1764. Na počátku sedmdesátých let devatenáctého století však stavba vyhořela, ale i přes pokles místní komunity byla obnovena (Frýda 2007). Na obrázcích můžeme vidět cenné vlastnictví, kterým disponovala židovská náboženská obec. Barokní Aron-ha-kodeš, bohatě vyšívaný parochet a kaporet. Na dobových fotografiích je také vidět rozčlenění interiéru na ženské postranní galerie a v kontrastu s bohatým a nápadným Aron-ha-kodešem poměrně čisté zdi. Vypadá to, že strop nebyl vymalován hvězdou oblohou. Z mého vlastního pozorování interiérů synagog, jsem si povšimla, že stropní výmalba je spíše charakteristickým prvkem pro devatenácté století. Budova byla obdélného půdorysu, s okny zakončené obloukem. Stanová střecha končila věžičkou, ale ta byla přistavěna až v devatenáctém století, do té doby byly prvky připomínající věže či věžičky na synagoze zcela nepřipustné, jak jsem se již zmiňovala v předchozích statích. Budova byla prostě omítnuta bez výraznější výzdoby či ornamentální výzdoby kolem oken a dveří. Na fotografii jsou také dobře vidět dva oddělené vchody, ke kterým vede okolo pěti schodů, pro muže a ženy.

3. STAVEBNĚ – HISTORICKÝ PRŮZKUM

3.1. Úvod ke stavebně-historickému průzkumu

Pro svůj stavebně-historický průzkum jsem zvolila dvě synagogy. A to bezdružickou a kasejovickou. Bezdružická je příkladem městské synagogy z počátku devatenáctého století, dala jsem raději přednost této menší městské než větším na západě Čech zcela dochovaným pouze v Plzni, protože mi připadalo zajímavější zkoumat neznámou a nezrestaurovanou stavbu z období neoklasicismu, protože právě v nich můžeme spatřit postupně přicházející emancipaci židovských obyvatel. Navíc synagogy v novorománských a orientalistických slozích jsou lépe zdokumentované. Rovněž z důvodu, že je jich značné množství. Druhým příkladem je synagoga v Kasejovicích. Tu jsem zvolila, protože se jedná o jednoho z mála zástupců pozdně barokní architektury z osmnáctého století ve vesnickém prostředí, která nebyla zdemolována v období druhé světové války ani v poválečném období komunistické diktatury. Sice prošla rekonstrukcí, ale zachoval se zde hodnotný původní pozdně barokní Aron-ha-kodeš a výmalba interiérních prostor byla opravena dle původních zachovalých výmaleb. Jako vodítko při stavebně-historickém pozorování stavby jsme se opírala o publikace Macka a Razíma (Macek – Razím 2011) a Kašičky (Kašička 2002), obě zaměřené na metody stavebně-historického průzkumu a radami jak si při něm vést.

3.2. Bezdružice

Město Bezdružice se nachází v Plzeňském kraji v severovýchodní oblasti okresu Tachov. Písemné prameny se o nich poprvé zmiňují v roce 1227, kdy měl ves vlastnit velmož Kojat z Mostu. Roku 1459 získávají status

města s právem týdenního trhu, pranýře a šibenice. Důležitou dominantou obce je místní zámek, jenž byl vystavěn na místě původního gotického hradu, z něhož se dnes nic nedochovalo. V osmnáctém století se budova dočkala přestavby do barokního slohu. Místní zámek je důležitým pojítkem pro židovskou komunitu, přicházející a usazující se v městečku, a to založením místní palírny, kde byli židé často zaměstnáváni.

Židovská čtvrť byla orientována v části města od Plzeňské ulice na západ. Nacházely se zde již nedochované (nebo přestavěné) domky a přímo v Plzeňské ulici se stále nachází synagoga, která v minulosti byla na západě obklopená prostranstvím, které můžeme nazvat jakýmsi "náměstíčkem". Kolem tohoto prostoru se seskupovaly již zmiňovaná obydlí v židovském vlastnictví a tvořily tak od majority uzavřený prostor, jenž mohl býti využíván židovskou komunitou pro venkovní lidová shromáždění. K místní synagoze náležel rabínský dům, dnes již nedochovaný a pekárna macesů (nekvašeného chleba). Dnešní majitelé se mi při rozhovoru zmínili, že při zušlechťování koupeného pozemku v devadesátých letech a zakládáním zahrady narazili na základy čtvercového objektu na zahradě, která k movitosti přiléhá ze západní strany. Nejspíš se jedná o pozůstatky pekárny. Rabínský dům se měl nacházet v místě domu čp. 76.

Město Bezručice patřilo k obcím se silnou německou většinou, převažující českou. Příchod nacismu a fakt, že zhruba 92% křesťanské německé menšiny se stalo členem Sudetoněmecké strany, se stal pro zdejší usazenou židovskou komunitu nebezpečným. Násilnosti vyvolané během Křišťálové noci v roce 1938 se nevyhnul ani Bezručicím. Místní synagoga měla být vypálena, jediným důvodem, proč se tomu tak nestalo, bylo vlastnictví sousedního domu nežidovskou obyvatelkou, která místní nacisty ze strachu, že by požár přešel na její dům, od tohoto činu odradila. Místní templ byl „pouze“ vyrabován a interiér poškozen. Během války

sloužila jako skladiště, po válce našla uplatnění v podobě kovodružstva, ke konci osmdesátých let se dostala na chvíli do vlastnictví židovské obce a poté byla prodána soukromým majitelům, až se dostala k současným vlastníkům. Ti zde provedli základní opravy k zajištění objektu a do budoucna uvažují o kulturním využití stavby, pokud by se naskytly příhodné podmínky.

Synagoga pochází z roku 1812 (Fiedler 2008), jedná se o novověkou stavbu v pozdně klasicistním slohu. Při svém studiu jsem narazila na zmínky, že by budova mohla být staršího data (Rozkošná - Jakubec 2004). Po zvážení výsledků stavebně-historického průzkumu a při zamyšlení nad vývinem židovské obce jsem dospěla k názoru, že se s největší pravděpodobností nejedná o starší budovu, ale naopak datum 1812 sedí. Než přistoupím k závěrům ze stavebně-historického průzkumu, popíši zde vývin židovského osídlení, protože právě z něj dle mého názoru logickou úvahou vyplývá, že jeho potřeby na větší místo k náboženskému sdružování koriguje se zmíněným datováním roku 1812.

První židovská rodina se v Bezručicích usazuje v roce 1694. Od roku 1700 přicházejí do Bezručic další rodiny a v roce 1724 čítá judaistická komunita na 5 rodin. Po půlce 18. století zaznamenáváme první výraznější početní nárůst obyvatel semitského původu. V této době je založená židovská obec spolu s místním hřbitovem, jenž se nachází 500 metrů od Řešína. Mezi léty 1783 – 1791 je evidováno nejméně 70 obyvatel obce (15 rodin). Demografický nárůst v první třetině 19. století pokračuje, 1837 žije v židovské čtvrti na 23 rodin. Tento početní vzrůst se však zastavuje a po zlomovém roce 1848 se díky podníceným revolučním změnám ve společenském smýšlení a tím získané možnosti života v dříve nepřístupných městech, začíná prudce snižovat. V roce 1880 činí počet židovských obyvatel 11,5% (133 osob), 1900 5,2 % (54 osob) a 1923 1,9 % (21 osob). S příchozími lidmi semitského původu do Bezručic rostla

potřeba vytvoření prostoru pro náboženské ceremonie. Judaismus striktně nepřikazuje ani nevymezuje, až na výše zmíněná specifika v předchozí kapitole, architektonickou koncepci synagog, ale umožňuje využití jakéhokoliv prostoru v budovách, jelikož Bůh je všudypřítomný, jakožto modlitebny, není-li možnost vystavět synagogu. Modlitebny se často nacházely ve čtvrtích velkých měst (u nás v Praze), aby doplnily případnou kapacitu synagog nebo umožnili přístup pro ceremonie v částech města, které byly od židovských chrámů příliš vzdálené. Tato varianta se nachází zvláště ve velkoměstech. V malých městech a vesnicích se modlitebny zakládaly, aby nahradily úplnou absenci synagogy. Tento případ nastal i v Bezdruzicích v počátcích židovské obce. Modlitebna se nacházela údajně na místě domu čp. 78. Bezdruzické židovské obci scházel rabín. První písemná zmínka o dojíždějícím rabínovi je datována do roku 1806. Pokud tedy spojíme všechna tato fakta dohromady (mimo stavebně-historický průzkum, o jehož závěrech se budu rozepisovat o několik řádek níže) začíná se nám pomalu, ale jasně rýsovat logický závěr, že budova nemůže být staršího data než r. 1812. Podíváme-li se na období druhé poloviny osmnáctého století až do první třetiny 19. století, jasně vidíme, že v první fázi této epochy není velkých potřeb zakládati větší náboženský prostor. To se ovšem mění s prudkým demografickým nárůstem na přelomu 18. a 19. století, jenž pokračuje dále až do zlomového data 1848, které umožnilo asimilaci židovského obyvatelstva mezi plnohodnotné členy společnosti.

Stavebně-historický průzkum podložil moji teorii vyplývající z náhledu na vývin židovské obce. Jak jsem již zmiňovala výše, jedná se o novověkou pozdně klasicistní stavbu. Než se dostanu ke stavebním prvkům, které jasně dokazují, že datace do 10. let 19. století je pravdivá a budova nemůže být staršího data, popíši celkovou konstrukci stavby, její stav a zásahy z dob druhoválečných a poválečných.

Budova je dnes vidět z východní strany (obr. 16), tedy tam, kde je umístěn Aron-ha-Kodeš, z Plzeňské ulice, nachází se v soukromém vlastnictví domu čp. 117. Bývalý templ je dnes bez omítky a v místě Aronu se nachází probouraný vchod z dob kovodružstva (Friedl). Ve zdivu si můžeme povšimnout tvaru předchozích oken, dnes mající čtvercovou podobu, ale v minulosti podélného tvaru nahoře zakončené obloukem. V západní zdi templu byly dva vchody. Mužský je dnes stále využíván, ale ženský je zazděn (obr. 17). Na západní stěně zvenčí si můžeme povšimnout otisku, který indikuje, že dříve zde bylo portálové zastřešení (obr. 18). Ovšem zda se jednalo o zastřešení pouze podpírané sloupy či obvodovým zdivem a zda se tedy jednalo o předsíň, kde mohlo být umístěno rituální umyvadlo, není dnes jasné. Vzhledem k tomu, že před mužskými dveřmi se nachází v zemi cihly s nápisem firmy Klotz, si myslím, že se jednalo spíše o zastřešení podpírané sloupy, než celou zděnou předsíň. V případě předsíně by se podle mě zde nacházely dlaždice, nějakým způsobem umělecky vyvedené. Ale v rozhovoru majitelé uvedli, že při koupi se zde nic takového nenacházelo. Dlaždice zde ovšem mohli být dříve, ale zničené v době využívání stavby jako kovodružstva. Ale tento příklad vylučuji, jinak by se před vchodem nenacházely cihly Klotz, které by bránily položení dlažby. Dlažba však mohla být položena přes ně, ale na cihlách se nenachází stopy omítky či nějakého materiálu, který by ukazoval, že tvořil podklad pro podlahu a tím pro položené dlaždice. Proto si myslím, že se jednalo pouze o stříšku, max. podepřené sloupy nebo stavebně provedou tak, že nepotřebovala podpěry a jednalo se tak o ochranu před deštěm.

Při vstupu do budovy vidíme novoklasicistní interiér a jasně nám vyvstává původní tvar oken, který byl později pozměněn použitím betonu (obr. 19). Na galerii se dnes nedá dostat kvůli zlikvidovanému schodišti, které vedlo přímo od ženských dveří. Jeho otisky (obr. 20) můžeme

zachytit na levé stěně, když vstoupíme mužskými dveřmi z dnešní zahrady. Na opačné stěně jsou blíže k západu další dveře, nad nimi je dnes čtvercové okno, původně zabíralo většinu prostoru, který je dnes vymezen dveřmi, přistavěné majiteli a spojují tak synagogu s rodinným domkem na parcele. Ženská galerie (obr. 21) zabírá jednu celou stěnu po levé straně při vstupu mužskými dveřmi a dnes se dá na ní dostat pouze po žebříku. Podlaha galerie není původní, ale je dnes řešena provizorně prkny. Z ženské galerie se dá dostat do krovu. Krov je ve výborném stavu, nevykazuje známky plísní či jiného napadení škůdci. Je zde vidět konstrukce kopulovitého tvaru stropu (obr. 22). V budově je zachovalý rám od okna nad Aronem (obr. 23). Z jeho tvaru usuzuji, že podobně mohla být řešena všechna okna v synagoze, jak to bývá obvyklé v jiných případech, že styl provedení oken je jednotný. Interiér, podle kterého by se dalo přesněji datovat, se nedochoval. Na fotografii (obr. 24) je vidět jednoduše řešený Aron, který podle mě odráží novoklasicistní náuru založenou na jednoduchosti. Umístění bimy je dnes neznámé, jelikož je zde nová betonová podlaha z komunistických dob, která více vyhovovala potřebám kovodružstva. Podle rozmístění sedadel je možné, že se nacházela tradičně uprostřed. Přesun bimy k Aronu je u nás běžný až v polovině 19. století. Je zde zachytitelná původní výmalba. Ze stavebně-historického průzkumu vyplývá, že zde strop byl vymalován bledě modrou barvou a ten byl poset drobnými symboly, představující hvězdy (obr. 25). Nad okny se rovněž nacházelo zdobení. Jsou zde vidět pruhy, jeden oranžový se zbytky ornamentální výzdoby, snad rostlinné, lemován dvěma tmavšími (obr. 26). Jak na stropu, tak stěnách si můžeme povšimnout zbytky šedavočerného barviva, které překrývá původní výmalbu. Je možné, že v době komunismu byla budova vymalována znova a v době krátkého vlastnictví židovskou obcí bylo toto vymalování smyto do dnešního stavu a zachovaly se pouze zbytky. Zajímavé je použití fabionu (obr. 27), oblým přechodem mezi

stěnou a stropem, protože prokazuje, že datace 1812 je správná a budova není staršího data. Přejít mezi stropem a stěnou je jemný a plynulý. Sloupek není nijak výrazný. Fabiony se od renesance plynule zmenšují. Ten co je užit zde, typově odpovídá fabionům typické pro dvacátá léta devatenáctého století. A navíc v budově se nevyskytují žádné prvky, které by naznačovaly možnou přestavbu do novoklasicistní podoby. I zbývající výzdobné prvky, květy na fabionech a jejich užití, svědčí o jemnosti a čistotě zpracování, které je pro novoklasicismus typické. Nejsou zde známky, že by se pod touto výzdobou skrývala jiná staršího původu. Rovněž ani v krovu, který je celý z původního dřeva, není známkou, že by nějaké dřevo bylo viditelně starší než jiné. Při vizuálním průzkumu jsem shledala, že musel být veškerý materiál krovu použit v tu samou dobu. Nejsou zde vidět dodatečné ani pozdní zásahy.

3.3. Kasejovice

Židovské osídlení je v Kasejovicích doloženo od druhé poloviny 16. století a početněji významnější náboženská obec spadá až do století sedmnáctého. V roce 1774 zde žilo na 169 židů (Rozkošná – Jakubec 2004).

Synagoga (obr. 28) se nachází uprostřed židovské čtvrti (obr. 29) a je umístěna tak šikovně, že ji okolní domky zcela skrývají před zraky obyvatel z většinové části městečka. Byla vystavěna na počátku 60. let 18. století. Roku 1793 vyhořela a r. 1830 byla místním mistrem J. Sudou upravena do pozdně barokní podoby (Rozkošná - Jakubec 2004).

Z průzkumu a zjištěných informací od zde sídlícího muzea jsem zjistila toto: budova je obdélného půdorysu, jednopatrová se suterénem, kde se nacházela židovská škola, která zde fungovala do roku 1828, kdy byla postavena naproti východní straně synagogy nová. Poté prostory

sloužily jako byt rabína. Tyto suterénní prostory jsou dnes v opravě a prozatím mi okolnosti nedovolily prostory bývalé školy a bytu rabína prozkoumat, což se ovšem v budoucnu změní a práce bude detailněji rozšířena. Pozdně barokní okna mají zvláštní pozdně barokní zvonovitý tvar. Dveře jsou rovněž oddělené, ale jedny jsou v západní zdi a druhé ve východní. Z dostupných pramenů se mi nepodařilo zjistit, které sloužily mužům, a které ženám. Pohlavní oddělenost v interiéru musela být řešena zástěnou (mechicou), dřevěnou nebo textilní. Prostor v synagoze není dostatečný, aby se zde nacházela v minulosti ženská galerie či balkon. Výmalba interiéru je zrestaurována dle původní. Podle stylu zpracování se dle mého názoru jedná o výmalbu původem ze třicátých let devatenáctého století. Výzdoba je bohatá, připomínající brokát (obr. 30). Typ fabionu ukazuje, že interiér byl výrazněji upraven, jelikož se jedná o ten samý typ jako v případě synagogy bezdružické (obr. 31). Což podporuje moji domněnku, že výmalba z osmnáctého století nebyla zachována, protože stavební úpravy šli hlouběji pod omítku. Vstup do krovu se nachází ve stropě u západní části zdi, ale člověk se sem může dostat pouze po žebříku, který mi nebyl k dispozici. Aron-ha-Kodeš je původní pozdně barokní (obr. 32). V synagoze se nacházelo 66 mužských a 44 ženských sedadel.

K budově jsou připojené dvě další stavby. První (ze západní části napravo) je domek architektonicky spadající do období první republiky (obr. 33). Druhá budova zleva je značně zchátralá a dříve sloužila chevře kadiše.

4. ZÁVĚR

Z mého výzkumu o synagogách v západních Čechách vyplývá, že nejvíce dochovaných pochází z 19. století. Ze století osmnáctého se

vyskytují sporadicky. Buď byly jako v případě Kynžvartu zničeny nebo v průběhu dějin přestavěny do novodobější podoby či jsou za starší mylně považovány. Valné množství synagog bylo zničeno, buď po odtržení Sudet, nebo radikálně přestavěna do obytných či kancelářských prostor a také do hasičských zbrojnic během komunistické éry, aniž by byla zachována a respektována jejich umělecká a historická hodnota. A dle mého názoru si musíme také uvědomit, že osvícenská josefínská doba dávala přednost úřednickým a veřejným budovám nežli církevním i přes svoji náboženskou toleranci.

V západních Čechách byly u synagog městských populární zvláště novorománské slohy s maurskými prvky, odkazující na Blízký východ. Rozdílnost mezi městskými synagogami, které byly nápaditější, a vesnickými byla dána dle mého názoru více společensky rozdílnými podmínkami, než finančními. Interiéry synagog v menších městečkách byly nápadité a bohatě vybavené, na rozdíl od prostého vnějšku, mnohdy se nelišícím od okolních budov. Konzervativněji orientovaný venkov byl více náchylnější k projevům xenofobie a projevům nesnášenlivosti, kterou by výstavnější exteriér stavby více vyživoval, a proto si myslím, že i temply z období rovnoprávnosti se na venkově snaží na sebe příliš neupozorňovat. Osmnácté a devatenácté století je zajímavé svým přelomem a výrazným přechodem od stavitelství, jenž je omezováno církevní i světskou vrchností k nápadité architektuře výstavních a nápaditě členitých chrámů. Dle mého názoru proč je také výrazně méně synagog z osmnáctého století, je větší orientovanost na rituální život komunity kvůli společenským omezením.

Ve svojí práci jsem se snažila vycházet z dostupné literatury. Vzhledem k tomu, že skoro až na několik zahraničních výjimek, neexistuje práce, která by se systematicky věnovala architektuře židovských templů, jsem vycházela z knih o historii a kultuře judaismu, které jsem se snažila porovnávat s fakty dostupnými v terénu. V některých publikacích a statích

o židovských památkách jsme narazila na jev, kdy, i přestože to nebylo podložené stavebně-historickým průzkumem, autoři uváděli možnost většího stáří, než se nakonec v terénu prokázalo.

LITERATURA:

- Chazan, R. 2009:** Židé středověkého západního křesťanského světa.
- Sládek, P. 2008:** Malá encyklopedie rabínského judaismu. Praha.
- Pěkný, T. 2001:** Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha.
- Fiedler, J. 1992:** Židovské památky v Čechách a na Moravě. Praha.
- Pavlát, L. - Fiedler, J. - Šedinová J. et col. 1997:** Židé dějiny a kultura. Praha.
- Razim, M. - Macek, P. 2011:** Zkoumání historických staveb. Praha.
- Kašička, B. 2002:** Stavebně – historický průzkum. Praha.
- Volavková, H. 1947:** Zmizelá Praha 3. Židovské město pražské. Praha.
- Wischnitzer, R. 1964:** The architecture of the European synagogue.
- Vries, P. S. 2008:** Židovské obřady a symboly. Vyšehrad.
- Spigel, Ch. S. 2012:** Ancient synagogue seating and capacities: methodology, analysis and limits. Tübingen.
- Rozkošná, B. - Jakubec, P. 2004:** Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech. Brno.
- Lübbecke, W. 2006:** Denkmale jüdischer Vergangenheit in Bayern.
- Třeštík, D. 2000:** Přemyslovský stát kolem roku 1000. Praha.
- Žemlička, J. 2009:** Naši Němci, cizí Němci a Židé. In: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička eds., Přemyslovci. Budování českého státu, Praha, 497 – 501.
- Pikal, K. - Vessel, M. 2004:** Židovské památky Karlovarska. Židovská obec v Karlových Varech.
- Pařík, A. 2013:** Synagogy 19. století v českých zemích. Židovské muzeum v Praze.
- Nosek, B. - Damohorská, P. 2010:** Židovské tradice a zvyky. Praha.
- Frýda, P. 2007 - 2010:** <http://www.zanikleobce.cz//index.php?zdroj=2446>
<http://www.klatovy.cz/klatovy/fr.asp?tab=snet&id=2161&burl=&pt=HS>

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

ŽIDOVSKÉ PAMÁTKY ČECH

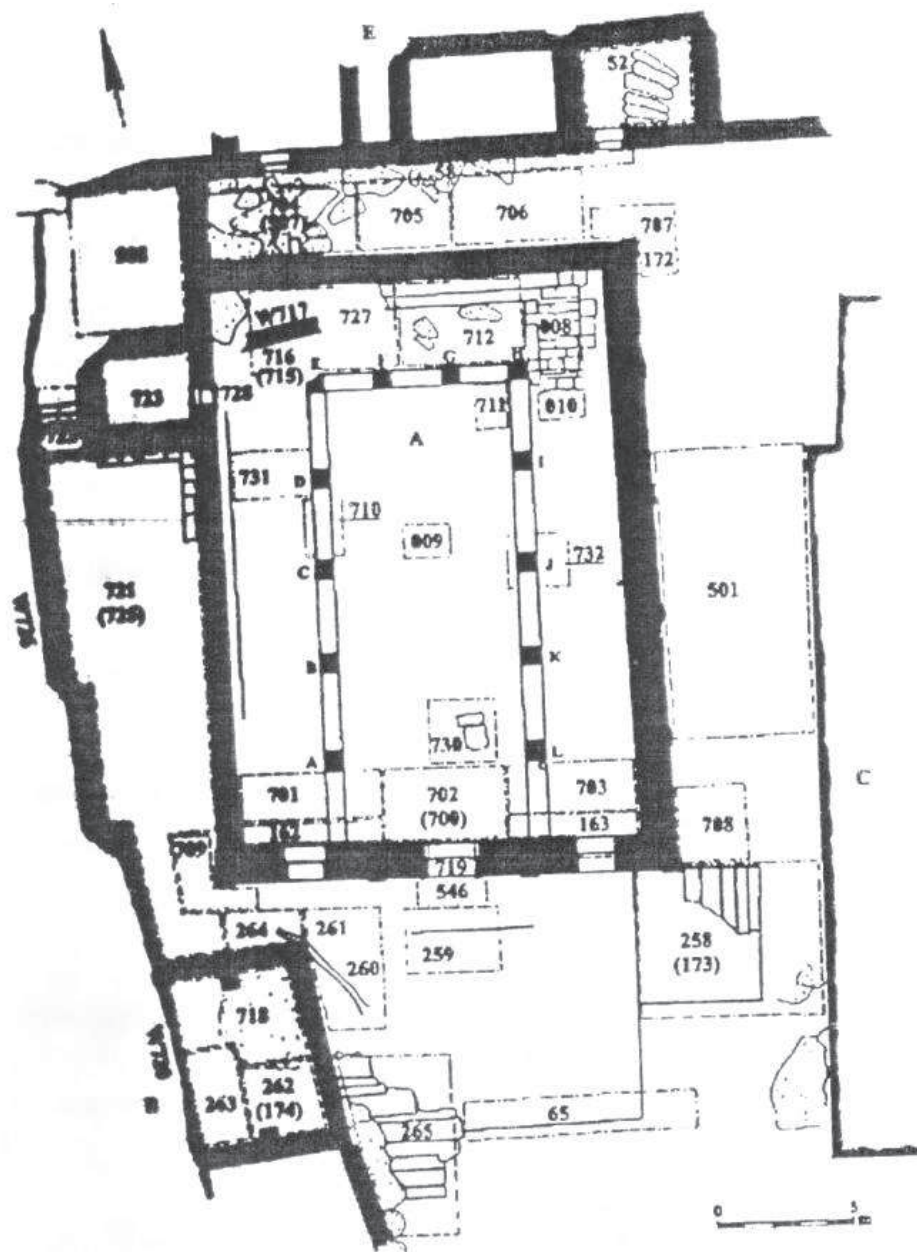

Rozkošná, B. - Jakubec, P. 2004: Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech. Brno.

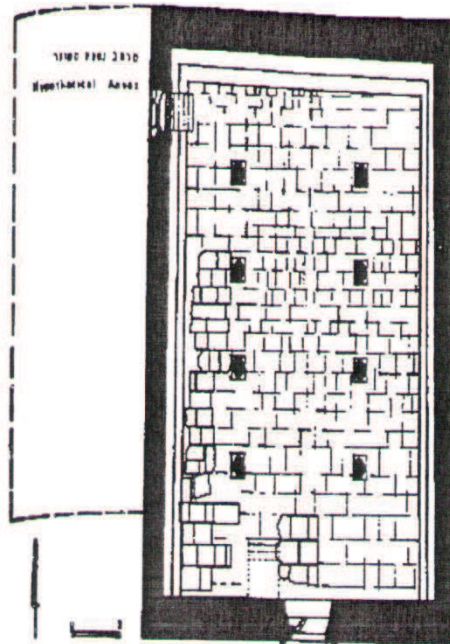
Obr. 1

Plán synagogy v Chorazínu

Obr. 2

Půdorys synagogy v Dabiyye

Obr. 3

Seitenstettengasská synagoga - interiér

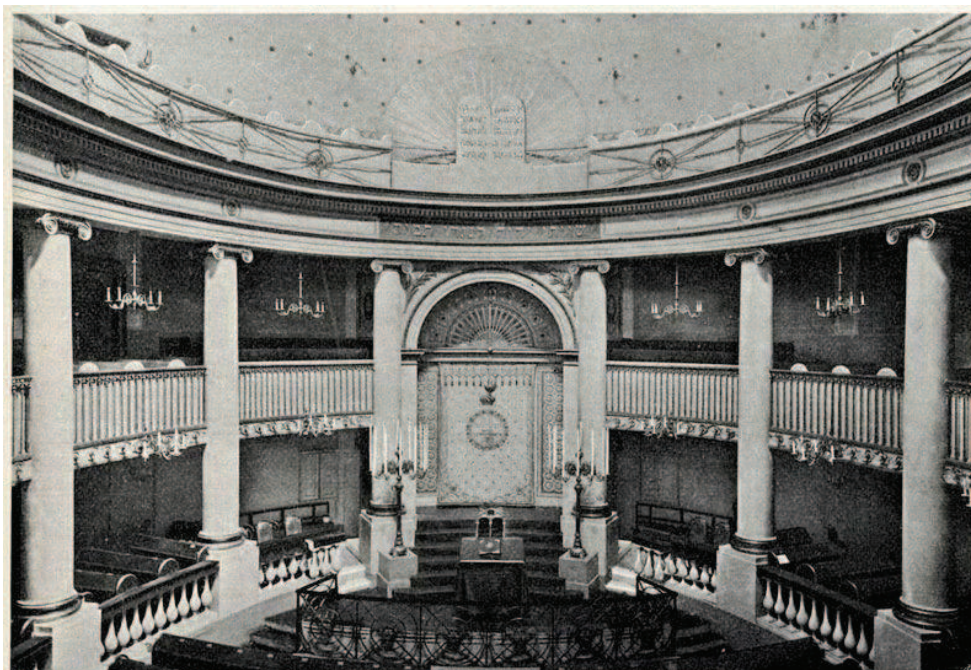

Abb. 158. Inneres der Synagoge I., Seitenstettengasse.

Obr. 4

Binswangenská synagoga - vnějšek

Obr. 5

Binswangenská synagoga - vnitřek

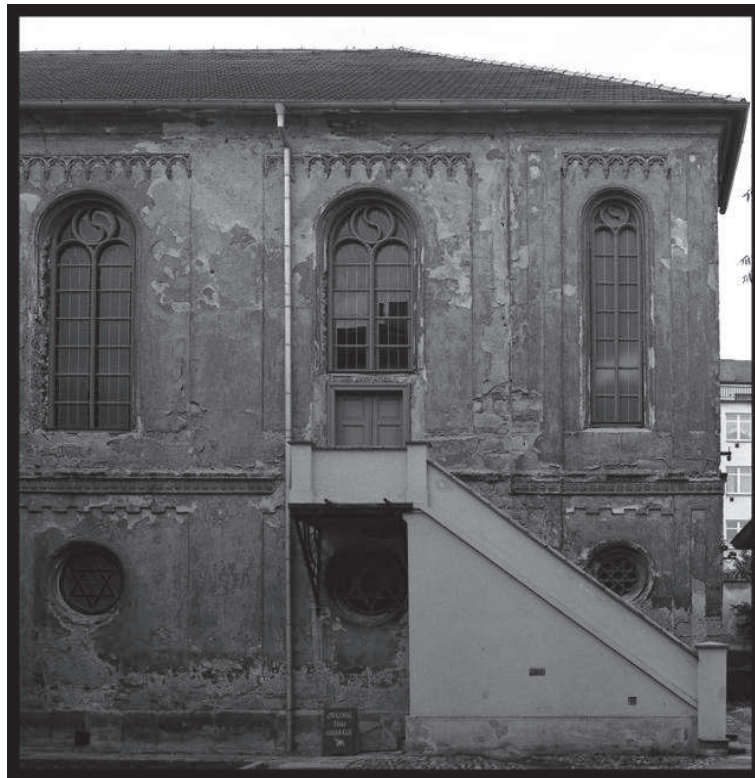
Obr. 6

Pomocná synagoga - torzo z obvodových zdí

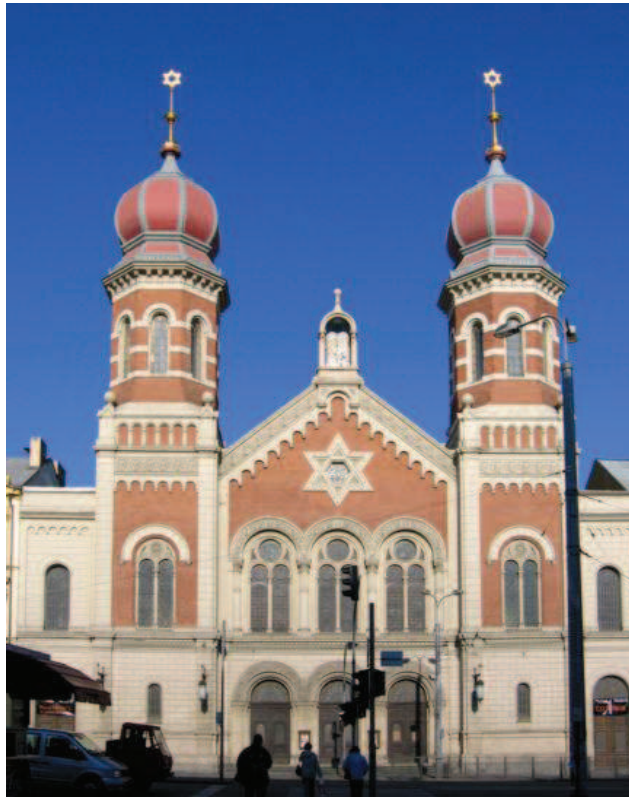
Obr. 7

Stará synagoga Plzeň

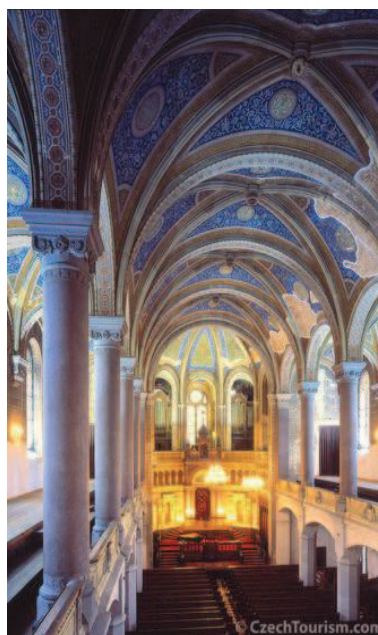
Obr. 8

Velká synagoga Plzeň

Obr. 9

Velká synagoga Plzeň - interiér

Obr. 10
Karlovy Vary

interiér

Obr. 11

Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]

Domažlice – synagoga

<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=134672>

Obr. 12

Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]

Tachov – synagoga

<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=31582>

Obr. 13
Hartmanice

Obr. 14
Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]
Chlístov – synagoga
<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=119137>

Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]

Chlístov – synagoga – interiér

<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=115582>

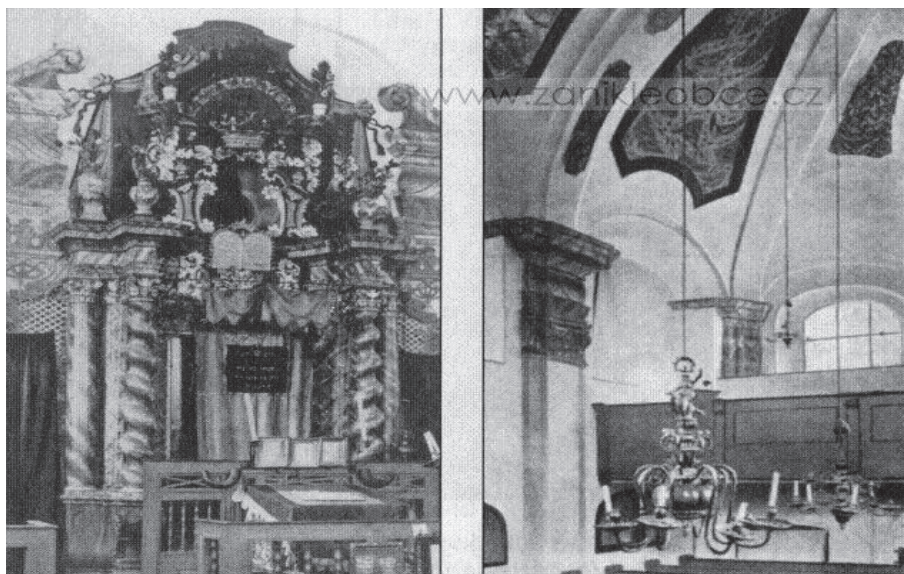

Obr. 15

Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]

Kynžvart – synagoga

<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=52192>

Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]

Kynžvart – synagoga

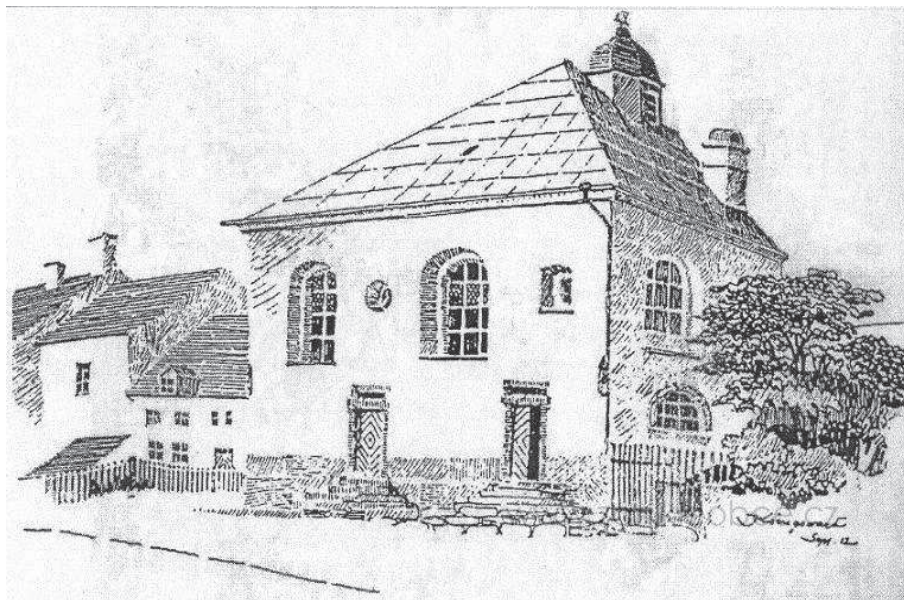
<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=52187>

Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]

Kynžvart – synagoga

<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=37337>

Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]

Kynžvart – synagoga – synagogální drapérie

<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=50032>

Frýda, P. 2007 2010, Zaniklé obce [online] [cit. 15.4.2013]

Kynžvart – synagoga – parochet

<http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=52197>

Z FOTOARCHIVU AUTORKY:

Obr. 16

Bezručice - východní stěna

Obr. 17

Bezručice - vchod pro ženy

Obr. 18

Bezručice - západní stěna

Obr 19

Bezručice - pohled na okna z ženské galerie

Obr. 20

Bezručice - otisky schodiště na ženskou galerii

Obr. 21

Bezručice - galerie

Obr. 22

Bezdržice - krov

Obr. 23

Bezdržice - rám od okna nad Aronem

Obr. 24

Bezručice - bývalý Aron-ha-Kodeš

nad Aronem

Obr. 25

Bezručice - stropní výmalba

Obr. 26

Bezručice - výzdoba nad okny

Obr. 27

Bezručice - výzdoba na fabionu

Obr. 28

Kasejovice - západní strana

východní strana

dobové fotografie, 30. léta
polovina 20. století

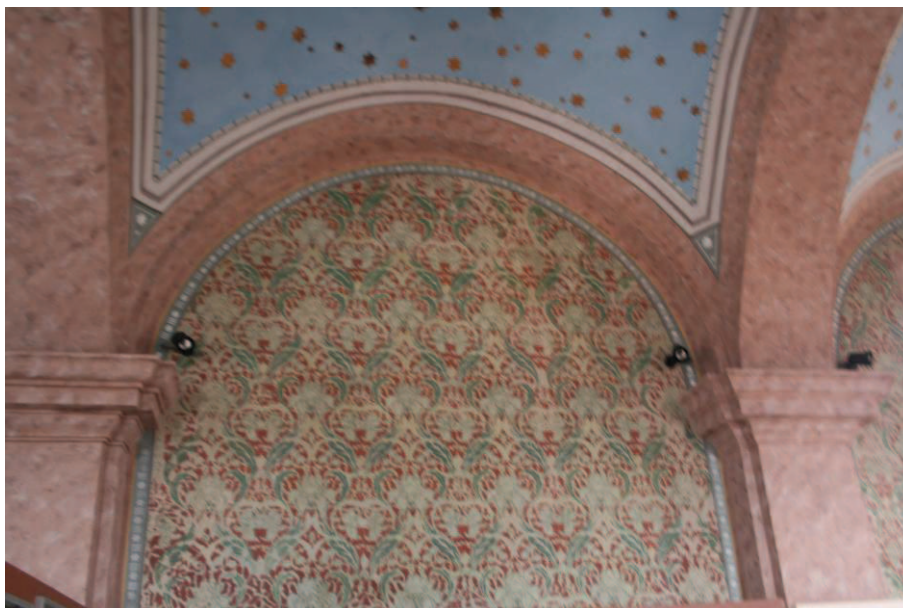
Obr. 29

Kasejovice - pohled při vstupu do středu ghetta

Obr. 30

Kasejovice - interiér

stropní výmalba

Obr. 31

Kasejovice - fabion

Obr. 32

Kasejovice - Aron-ha-Kodeš

Obr. 33

Kasejovice - prvorepublikový domek

Obr. 34

Kasejovice - stav přidružené budovy

